فصلنامه پژوهش های مدیریت در جهان اسلام

شماره مجوز: ۸۵۴۹۵ شماره استاندارد بین المللی: ۶۰۹۴-۲۶۷۶ شماره یازدهم (تابستان ۱۴۰۱)

بررسی ویژگی ها، عوامل و اجزای نظام آموزش از راه دور در سیستم آموزشی ایران

(تاریخ ارسال ۱۴۰۰/۱۲/۲۵ تاریخ پذیرش ۱۴۰۱/۰۶/۲۰)

الهام محمدی زوراب

چکیده

آموزش از راه دور عبارت است از نوعی فرایند آموزشی که در آن تمامی یا بیشتر آموزش از طریق یاددهنده نسبت به فرد یادگیرنده فارغ از زمان و مکان انجام می گیرد، بدین مضمون که تمامی یا بخشی از ارتباط بین آموزگاران و آموزنده ها از طریق یک رسانه مصنوعی، خواه الکترونیک، خواه چاپی صورت می پذیرد. بنابرتعریف، در آموزش از راه دور ابزار نرمال یا اصلی ارتباط، فناوری است. شاید در دهه های قبل، سیستم استادمحوری و حضور فیزیکی در کلاس درس، تنها راه ممکن برای ادامه تحصیل در هشت مرکز آموزش عالی بود اما حالا با وجود توسعه روزافزون دنیای آموزش مجازی، آموزش‌های سنتی در دانشگاه‌ها با یک رقیب قدرتمند روبه‌رو شده است. آموزش از راه دور با بهره‌گیری از جهان اینترنت برای انتقال مفاهیم آموزشی به دانشجو یا دانش آموز، هم‌اکنون به عنوان یک روش علمی و موثر در سیستم آموزشی ما شناخته می‌شود که روزبه‌روز نیز هواداران آن در حال افزایش است. این سیستم آموزشی موجب می‌شود دانش آموز یا دانشجوی مجازی، وقت و انرژی کمتری برای یادگیری صرف کند و بسته‌های آموزشی را از طریق پست الکترونیکی، بهره‌گیری از آموزش و کلاس‌های مجازی و استفاده از کتابخانه الکترونیکی دریافت کند اما آموزش از راه دور در ایران با مولفه‌های استاندارد دانشگاه‌های جهان فاصله زیادی دارد؛ به نحوی که می‌توان گفت آموزش‌های از راه دور ایران در مقایسه با آموزش‌های مجازی در کشورهای توسعه‌یافته، شبیه کودکی است که نه‌تنها هنوز یاد نگرفته به درستی راه رود، بلکه زمین زیر پای او برای حرکت هموار نیست. با توجه به اهمیت این موضوع قصد داریم به بررسی ویژگی ها، عوامل و اجزای نظام آموزش از راه دور در سیستم آموزشی ایران بپردازیم.

واژگان کلیدی: آموزش از راه دور، آموزش مجازی، اینترنت، تعلیم و تربیت، آموزگار

بخش اول: کلیات و مفاهیم

بند اول: آموزش از راه دور

در تعریف‌های متفاوتی که از آموزش از راه دور ارائه شده است، در اصل به نکات مشابهی اشاره شده است، مانند نظام یادگیری آزاد یا باز، کلاس از راه دور، تدریس از راه دور و بالاخره آموزش از راه دور واژه‌های مشابهی هستند که به‌طور متناوب جایگزین یکدیگر می‌شوند (هرچند که دارای تفاوت‌هایی نیز هستند). آموزش از راه دور عبارتست از نظام آموزشی صنعتی شده برای سازمان دادن- فرایند یادگیری- یاددهی به وسیله یک سازمان به منظور انتخاب و کاربرد راهکارهایی برای استفاده از فناوری های جدید در آموزش تا بتوانند ارتباط دو سویه ای میان یاددهنده و یادگیرنده ایجاد کند که هدف آن تسهیل فرایند یادگیری است (ابراهیم زاده ۱۳۷۷). آموزش ازدور یک فعالیت برنامه ریزی شده و نظام مند جهت انتخاب، آماده سازی محتوای آموزشی، ارائه محتوای آموزشی، هدایت و راهنمایی یاد گیرندگان توسط یاد دهنده با استفاده از وسایل ارتباط جمعی در یک محیط ارتباط محور است.آموزش از راه دور نوعی فرایند « فناوری ارتباطات از راه دور» است که تجربه تدریس و یادگیری یاد دهنده ویاد گیرنده را به صورت همزمان و نا همزمان امکان پذیر می سازد (چنی، ۲۰۰۳)

بند دوم: آموزش الکترونیکی

در تعریف لغوی آموزش الکترونیکی به مجموعه وسیعی از نرم افزارهای کاربردی و شیوه های آموزشی مبتنی بر فناوری اطلاعات گفته می شود که امکان ارائه و انتقال محتوای آموزشی و تجربیات اساتید مجرب هر رشته را از طریق فناوری الکترونیک به دانشجو یا دانش آموزان علاقمند در هر نقطه ای از جهان و به دور از محدوده زمانی میسر می سازد. و در تعریف مفهومی، آموزش الکترونیکی، یادگیری فعال و هوشمندی است که ضمن تحول در فرایند یاددهی – یادگیری و مدیریت دانائی، در گسترش و تعمیق و پایدار ماندن فرهنگ فناوری اطلاعات و ارتباطات نقش اساسی و محوری خواهد داشت (عابدینی و

فراهی، ۱۳۸۵). آموزش الکترونیکی امروزه بیشتر به آموزش از راه دور اطلاق می گردد که در مواردی جایگزین آموزش کنونی می گرد د. البته یکی از رویکردهای اصلی آموزش الکترونیک، آموزش ترکیبی به معنای به کارگیری ابزارها بر پایه وب در کنار آموزش حضوری توسط معلم است که آن را تکمیل می کند. هرچند در موارد بسیاری آموزش الکترونیکی به تنهائی می تواند پاسخگوی نیازهای آموزشی باشد (همان منبع).

بند سوم: فناوری آموزشی

وقتی از فناوری آموزشی سخن می گوئیم در واقع به مجموعه سیستم ها و ابزارهای حاکم بر مدیریت دانش در یک جامعه دانائی محور نظر خواهیم کرد. به عبارت دیگر کلیه فرایندهائی که در یک جامعه در جهت گزینش و راهبری آموزشی مبتنی بر ابزارهای فناورانه مورد بررسی تحلیل و استفاده قرار می گیرند در شاخص فناوری آموزشی می گنجند (نعمتی و علی ابادی، ۱۳۶۸:۲۰).

بخش دوم: مفاهیم و خصوصیات آموزش از راه دور

دی. جی کیگان مفاهیمی چند از آموزش از راه دور را به صورتی عمیق مورد مطالعه قرار داده و نکاتی را درباره تفاوت های میان این نوع آموزش و آموزش معمولی به شرح زیر را ارائه می دهد:

۱ – در آموزش معمولی یک معلم آموزش دهنده است در حالی که آموزش از راه دور توسط موسسه صورت می گیرد.

۲- هدف از پیوند میان منابع یادگیری و امر یادگیری در درون ساختمان سازمان آموزشی از راه دور نهفته است. در آموزش های معمولی، چند موضوعی (چند فاعلی) وجود دارد. در حالی که در نظام آموزش از راه دور این امر مشاهده نی شود.

۳- نظام آموزش از راه دور معنای جدیدی از مفهوم اتکاء به نفس را در بخش دانشجوی بزرگسال ایجاد می کند و این شاگرد مسئولیت زیادی در رابطه با شروع یادگیری و نیز ادامه آن دارد (ابراهام، ۱۹۷۶)

خصوصیات توصیفی که توسط کیگان (۱۹۸۰) مطرح شده است تقریبا در بر گیرنده تمامی ویژگی های شیوه ای از آموزش است که در آن یادگیری باز یا آموزش از راه دور به یکدیگر پیوند خورده اند. این ویژگی ها عبارتند از:

۱- جدائی زمانی و مکانی دانشجو یا دانش آموز

۲- عرضه آموزش از سوی موسسات به داوطلبان

۳- بکارگیری رسانه مناسب که شامل ارتباط دوجانبه بین یادگیرنده و یاددهنده باشد.

۴- وجود امکانات تماس یادگیرندگان با یاددهندگان.

۵- پذیرش الگوی تولید صنعتی برنامه یا مواد آموزشی

۶- تمایز بین نظام سنتی چهره به چهره با این دو نظام.(دانشگاه باز یا آموزش از راه دور) (استاد زاده، ۱۳).

یادگیری اصولا امری فردی است و می تواند در هر زمان و مکان چه به صورت فردی و چه به صورت گروهی انجام بگیرد به عبارت دیگر فرایند یادگیری صرفنظر از وقعیت یادگیرنده (بودن یا نبودن در جمع) نوعی فرایند فردی می باشد. لذا این دو ویژگی را نمی توان خصوصیتی ماهوی برای آموزش از راه دور محسوب کرد.(ابراهیم زاده، ۱۳۷۷). از جمله ویژگی های مشترکی که اکثر نظریه پردازان آموزش از راه دور بدان توجه داشته اند.لذا آموزش از راه دور به عنوان یک پدیده صنعتی است که برخاسته از نظریه صنعتی اتوپیترز[۱]

[۱]-Aoutopiters

(۱۹۷۱) است. " وی عقیده داشت که مراحل آموزش از راه دور همانند مراحل تکامل صنعتی در جریان عمل از کار انفرادی تا تولید جمعی و به صورت انبوه و از ابزار ساده کار تا مراحل مکانیزه و خودکار شدن می باشد نتایج همانند عبارتند از: اهمیت دادن به برنامه ریزی با تاکید بر برنامه ریزی عملی، فرموله کردن روش ها و عادی نمودن تولید، عینیت بخشیدن به مراحل تغییر کار به دلیل مکانیزه شدن و خاتمه دادن به عملیات کوچک از طریق تمرکز و انحصار د ر رابطه با تولید صنعتی، مختصات اساسی شامل تقسیم کار، ایجاد ارتباطات مصنوعی به وسیله وسایل مکانیکی و تولید محصول (آموزش) جهت مصرف انبوه که به خودی خود برای برآوردن نیازهای فردی مناسب نیست.

بخش سوم: ضرورت و فلسفه آموزش از دور

آموزش از دور یک فعالیت برنامه ریزی شده و نظام مند جهت انتخاب، آماده سازی محتوای آموزشی، ارائه محتوای آموزشی، هدایت و راهنمایی یاد گیرندگان توسط یاد دهنده با استفاده از وسایل ارتباط جمعی در یک محیط ارتباط محور است. (دلنیک ۱۹۹۶).آموزش از راه دور شکل سازمان یافته و خود خوانی است که یاد دهندگان، یاد گیرندگان را از طریق رسانه های ارتباطی برای رسیدن به تعّهد اتی یاری می دهند که دیگر مفهوم زمان و مکان دغدغه اصلی نیست (دو همان ۱۹۶۸).آموزش از راه دور شیوه انتقال دانش، مهارت و ارزش. شیوه درست اندیشیدن. شیوه درست تقسیم کار و سازماندهی امور با استفاده از ابزار های ارتباطی است که می تواند به جمع کثیری از یادگیرندگان دور از هم به طور همزمان و غیر همزمان ارائه آموزش نماید که خود شکل نوین صنعتی شدن تدریس و یادگیری است (اوتو پیترز[۱] ۱۹۷۳). آموزش از راه دور نوعی رویکرد آموزشی است که فرایند تدریس جدا از فرایند یادگیری است و بنابر این ارتباط یاد دهنده و یاد گیرنده با کمک ابزار های الکترونیکی، مکانیکی و دیگر وسایل انجام می گیرد. (پیترز ۱۹۷۷). آموزش از راه دور فرآیندی است که ارتباط بین یاد دهنده و یاد گیرنده به صورت نا همزمان صورت می گیرد

[۱] O.peters

و برای این ارتباط نا همزمان نقش فناوری مهم و اجتناب نا پذیر است (گارسیون و شل[۱] ۱۹۸۷).آموزش از راه دور نوعی فرایند « فناوری ارتباطات از راه دور » است که تجربه تدریس و یادگیری یاد دهنده و یاد گیرنده را به صورت همزمان و نا همزمان امکان پذیر می سازد (بارکر ۱۹۸۹). آموزش از راه دور روشی است برای توصیف انواع ترتیبات آموزشی که در آنها یاد دهنده و یاد گیرنده به لحاظ مکانی و زمانی از یکدیگر جدا هستند، در حالی که ارتباط بین آنها از طریق رسانه ها برقرار می شود. (مور[۲] ۱۹۹۰). آموزش از راه دور فرایند نظام مندی به منظور ارائه آموزش و پرورش به یاد گیرندگان که از نظر زمان و مکان جدا از یکدیگر هستند و به نظام آموزش سنتی دسترسی ندارند و در محل کار و زندگی شان با استفاده از رسانه های گوناگون مواد چاپی، نوار های صوتی، برنامه های رادیویی و تلویزیونی و... صورت می گیرد. (سازمان یونسکو). آموزش از راه دور واژه ای است که با استفاده از آن یک سری فعالیت ها و برنامه های آموزشی توصیف و تبیین می شوند که اصل و اساس جدایی یاد دهنده و یاد گیرنده در فرایند یاد دهی – یادگیری است ولی با تلاشهای متاهلانه و متفکّرانه سعی می شود این شکاف و جدایی با ابزار های گوناگون پر شود (اپید ۱۹۸۳) آموزش از دور ناظر بر جدایی یاد گیرنده و یاد دهنده از حیث جغرافیایی است ضمن اینکه این جدایی می توان بر زمان نیز دلالت کند این نوع آموزش مناسب یادگیرندگانی است که فقط می توانند یا می خواهند قسمتی از وقت خود را صرف تحصیل کنند و یا این افراد عموما توانایی تحصیل در بعضی اوقات و مکانهای خاص را ندارند." Distance Education "عبارت است از آموزش افراد در خانه یا در محل کار، از طریق واحد های مکاتبه ای، رادیو، کاست، تلفن، تلویزیون، یا دیگر و کامپیوتر و بعضا چهره به چهره. آموزش از راه دور نوعی آموزش مردمی و انسانی است برای افرادی که در محدوده جغرافیایی پراکنده هستند یا برای کسانی که نمی توانند برای تحصیل در مدارس حضور یابند (دایرۀ المعارف اکسفورد ۲) (به نقل از نشریه..... ۸۶ صفحه ۸)

---

[۱] shale ,garrison

[۲] Moore

" گری بکر " برنده جایزه نوبل می گوید: سرمایه انسانی ۷۰ درصد سرمایه مملکت است و ثابت کرد که سرمایه گذاری روی مردم یک کشور بسیار پر سود است. مبنای اقتصاد مملکت در دانش و مهارت و قابلیت های بالقوه مردم است و باید برای آن ارزش قائل شد. کشور ایران از نظر جمعیتی جوان ترین کشور جهان محسوب می شود و از سوی دیگر تمایل جوانان به ادامه تحصیلات افزایش یافته است و با نظام آموزش کنونی تنها درصد اندکی از داوطلبان امکان ورود به دانشگاه را پیدا می کنند. این مسئله با توجه به تحولات اخیر جهانی و ورود به عصر اطلاعات که در آن دانش بالاترین ارزش افزوده را ایجاد می کند ما را با چالشی اساسی مواجه ساخته است که تنها با بهره گیری از آموزش از راه دور می توان بر آن فائق آمد. در لزوم توسعه آموزش الکترونیکی در کشور تردیدی وجود ندارد. آنچه مطرح است شیوه چگونگی دستیابی موثر به این آموزش است (رام، ۱۳۸۵:۳۱). به طور کلی هدف آموزش از راه دور حذف زمان و مکان و محدودیت های منابع آموزشی و فراهم نمودن امکان دسترسی یکسان و رایگان و جستجو پذیر در دوره های درسی و ایجاد فضای آموزشی یکنواخت برای اقشار مختلف در هر نقطه و بهینه سازی شیوه های ارائه مطالب درسی به منظور یادگیری عمیق تر و جدی تر است. در چنین فضای آموزشی برخلاف آموزش سنتی افراد به اندازه توانائی خود از موضوعات بهره مند می گردند (رام، ۱۳۸۵:۳۴). این آموزش مخاطب محور بوده و نقش مدرس بعنوان راهنما و تسهیل کننده در امر یادگیری می باشد. دوره ها به شکل تعاملی برگزار و برای تمامی دوره ها و گروه های سنی در همه جا و همه وقت با شعار ۲۴/۷ (تمام هفته / شبانه روز) فعالیت دارد. یادگیری مشارکتی است و یادگیرندگان با مدرسین متخصص گرد هم می آیند. یادگیری سریع، زنده، پویا و در عین حال کم هزینه است. یادگیری فردی و برعلائق و توانائی افراد استوار است. در این رویکرد مطالب درسی را می توان بصورت پویا روزآمد نمود. یادگیرندگان به منبع پرباری از اطلاعات دسترسی دارند که در مدل های کلاسیک آموزشی غیر قابل دسترسی است. هم چنین امکان دسترسی به کتابخانه ها، صاحب نظران، شبکه ها و اطلاعات را در

سراسر جهان فراهم می آورد (زندیان، ۱۳۸۶:۱۰۲). محیط های یادگیری مجازی [۱]، مدرسه هوشمند [۲]، آموزش آن لاین [۳] و دانشگاه مجازی [۴] عناوین موسساتی هستند که برای تعلیم و تربیت از شبکه ها استفاده می کنند. در چند دهه گذشته ارائه آموزش از طریق شبکه باعث رواج یادگیری و آموزش از راه دور شده است دانشگاه های آزاد در کشورهای پیشرفته با ثبت نام از گروه کثیری از دانشجویان از فناوری اطلاعات در مدیریت و آموزش به نحو موثری استفاده می برند. در گذشته از فناوری های قدیمی تر مثل رادیو و ویدئو استفاده می شد اما اکنون با ورود فناوری های جدید محیط های یادگیری دچار تحولات زیادی شده اند. نیاز به یادگیری آزاد و آسان از اوایل دهه ۱۹۵۰ افزایش یافته و موضوع کنفرانس های جهانی تعلیم و تربیت شده است و مبالغه نیست اگر بگوئیم در قرن جدید روش های یادگیری و کسب دانش و اطلاعات تغییر کرده اند (عطاران، ۱۳۸۳). به گفته جان دانیل [۵]، فراهم کردن تعلیم و تربیت و آموزش برای یک جامعه بزرگ و متنوع با گستره ای از هدف ها و روش های یادگیری به قالب و شکل جدیدی از هدف های آموزشی تنیاز دارد. با وجود دیر باوری برخی اعضای جوامع آکادمیک، گزارش های سازمان هائی از قبیل " یونسکو " و " سازمان توسعه و همکاری اقتصادی " حاکی از آن است که می توان با ظهور فناوری جدید تغییرات عمده ای را در محیط یادگیری ایجاد کرد. بعضی از جوامع، تعلیم و تربیت را دستیابی به سواد، ارتباطات و زندگی در جوامع شهری و مدنی می دانند، در حالی که تاکید جوامع دیگر بر تعلیم و تربیتی است که گروه های ناکار آمد نیز از آن

[۱] Virtual learning

[۲] Smart schools

[۳] Online education

[۴] Virtual universities

[۵] John Daniel

استفاده ببرند که آموزش از راه دور یا یادگیری الکترونیک [۱] برای گروه های زیر امکانات زیادی را فراهم می کند

- ناتوانان جسمی: افرادی که به دلیل بیماری، جنگ، تصادف و... توان زندگی عادی را از دست می دهند
- بی کاران: آموزش از راه دور و یادگیری الکترونیکی این امکان را فراهم می آورد که این افراد تا یافتن شغل تجربه های یادگیری لازم را کسب نمایند
- جوانان: جوانانی که هنوز به محیط کار وارد نشده اند بخصوص پسران که که در مقابل آسیب های اجتماعی قرار دارند و باید برای زندگی آینده حرفه و کاری را بیاموزند
- زنان و دختران: که در بعضی مناطق جهان در حاشیه قرار گرفته اند می توانند با استفاده از این روش یادگیری فرصت های تازه ای را برای خود خلق کنند
- پناهندگان و مهاجران: انان برای دستیابی به هدف های سیاسی و اجتماعی حرکت آهسته دارند و برای آنها باید آموزش های زبان و مهارت های اجتماعی طراحی شود (همان منبع)

اکثر نظام های تعلیم و تربیت فاقد آمادگی لازم برای فراهم آوردن خواسته های موجودند و تحت شرایط کنونی، کودکان از طریق مدرسه های مخروبه، تسهیلات ناکافی، آموزش بد و آموزش تحت نظر معلمان ناکارآمد، فقدان مواد یادگیری کافی، برنامه های درسی نامناسب، اهمیت ندادن به فرهنگ ها و زبان های قومی و تبعیض جنسی راه به جائی نمی برند. در این شرایط، روش های آموزشی بیش تر آسیب رسانند تا اینکه استعدادهای دانش آموزان را پرورش دهند. در تمام دنیا، ورود فناوری های جدید، علاقه به کسب دانش با روش های متنوع ارائه دانش را، ترغیب کرده است. آموزش مبتنی بر وب و مدارس هوشمند جهشی را

[۱] e – learning

در یادگیری مجازی ایجاد کرده اند. قبل از ورود فناوری های جدید موسساتی مثل مدرسه مکاتبه ای نیوزیلند، مدرسه آزاد ملی هندوستان، دانشگاه آزاد سریلانکا و هنگ کنک و دانشگاه گاندی هندوستان، تعلیم و تربیتی با کیفیت بالا، انعطاف پذیر و کم هزینه را برای فراگیران فراهم کرده بودند و به صورت مجازی اداره می شدند. از این گذشته، مطالعه تمام وقت داخل محدوده زمانی کلاس برای عده کمی قابل دستیابی است، اما برای تعدادی که می خواهند آزادانه مطالعه کنند و در زمان و مکان دلخواهشان یادبگیرند اکنون این فرصت ایجاد شده است. رشد مدرسه ها و دانشگاه ها ی آزاد، پلی تکنیک ها و دانشگاه های مجازی، تعلیم و تربیت مکاتبه ای و آن لاین، وجود محدودیت های جدی کلاس درس واقعی، از جمله محدودیت های زمانی و مکانی و... همه نشان دهنده ضرورت پاسخگوئی به تقاضای مردم برای یادگیری مجازی است چرا که فضای مجازی، سهولت یادگیری و انتخاب دلواهانه در هر زمان و مکان را فراهم می سازد.(همان منبع)

نخستین نکته مهم این است که هدف تعلیم و تربیت از اموزش به یادگیری تغییر می کند. رشد روز افزون اطلاعات، ویژگی تعلیم و تربیت نوین است که اهمیت نیاز به یادگیری را بیش از پیش اشکار می کند. اما حجم آموزش و سرعت فراگیری وحشتناک است به گونه ای که روش های قدیم جوابگو نیستند. مواجهه با چنین چالشی نیازمند اندیشه ای نوین درباره چگونگی کسب مهارت و دانش و نحوه بکارگیری منابع یادگیری است. یادگیری و آموزش غالبا مترادف به کار می روند در حالی که چنیین نیست. آموزش پشتوانه یادگیری است و طی آن محتوا منتقل می شود. در حالی که یادگیری روش درونی ما برای پردازش اطلاعات و تبدیل آن به دانش است. در تعلیم و تربیت یادگیری وسیله ای است برای رسیدن به هدف. و فرایندی است که طی آن، افراد مهارت یا دانش تازه ای کسب می کنند تا کیفیت کار خود را بهبود بخشند (عطاران، ۱۳۸۳).

بخش چهارم: اجزای آموزش از راه دور

بسیاری از دانش آموزان برای تقویت یادگیری خود نیازمند روش های خودآموز مشخصی می باشند لذا موسسات آموزشی بایستی سعی کنند فرصت های غا بخشیدن به یادگیری را فراهم کنند (آموزش از راه دور نقش تکمیلی و اصلاحی نیز دارد). تأسیس مراکز مطالعاتی که برای برآورده ساختن این تفکرات طراحی می گردند امری اختیاری است در صورت تأسیس مراکز مذکور روش کار هر مرکز ممکن است متفاوت از سایر مراکز باشد. ایجاد آموزش های از دور در بردارنده سه جزء اصلی است:

۱- تهیه و توزیع مواد درسی

۲- فراهم کردن تماس های علمی بین دانش آموزان و دبیران.

۳- ارزشیابی از آموخته ها (برای ایجاد مراکز تحصیلی)

ماهیت و اهمیت اجزاء فوق الذکر از سیستمی به سیستم دیگر فرق دارد. ماهیت هر یک به منطقه آموزشی موسسات مربوط بستگی دارد. سیستم ها در دو جهت مخالف قرار دارند.

بعضی مشابه روش های معمولی و « رو در رو » هستند و برخی دیگر به استقلال و عدم وابستگی دانش آموزان منتهی می شوند (مثل آموزش از طریق سیستم های مدار بسته ویدئویی).

در سال های اخیر دست اندرکاران آ.پ هم و غم خود را صرف آن کرده اند که دانش آموزان را قادر سازند که خود مسئولیت آموزش خویش را بپذیرند و فراگیران مستقلی بشوندو به این خود یاوری برسند که می توانند در سرتاسر عمر خود آموزش ببینند سیستم آموزش از راه دور می تواند مواد درسی پایه (basic) را در اختیار دانش آموزان قرار دهد. به دیگر سخن این سیستم آموزشی قادر است بیشتر فعالیت های یادگیری را فراهم کرده و نیز رفته رفته به فرایند یادگیری غنا ببخشد و این امر از طریق مراکز مطالعاتی تحقق پیدا می کند. راهبردهای یادگیری در نظام آموزشی از راه دور فراگیران اغلب از آموزش از راه دور به دلیل آنکه آنها را به طور فیزیکی و روانی از علم جدا می کند می ترسند، در کلاس درس سه نوع

تعامل وجود دارد: تعامل بین آموزشگر و فراگیر، تعامل بین فراگیران و تعامل بین فراگیران و محتوای درس.به عبارت دیگر در سیستم آموزش « رو در رو » روابط فراگیر و علم مستقیم بوده، تعامل برای هر فعالیت آموزشی در یک مکان و یک چهارچوب زمانی واقع می گردد.این نوع رابطه با رابطه در آموزش از راه دور دارای یک تفاوت عمده است. در آموزش از راه دور کارکنان آموزشی و مشارکت کنندگان به طور فیزیکی از یکدیگر جدا بوده و تعامل بر پایه رسانه آموزشی صورت می گیرد (زمانی و مقدسی، ص ۱۵۷). در آموزش از راه دور، آموزشگران باید آن نوع از راهبردهای یادگیری را ارائه دهند که فراگیران بر اساس اهداف آموزشی قادر به انتخاب بهترین آنها باشند. آنچه مهم است این است که راهبردها از حیث درجه و طبیعت تعامل فراگیر – آموزشگر متفاوت هستند و در یک دامنه بدون تعامل تا تعامل کامل در سه نوع عمده می تواند تعیین گردد:

۱- یادگیری بدون تعامل با معلم

زمانی واقع می شود که فراگیران بدون تعامل با معلم به فراگیری بپردازند مثلا کار از طریق یکسری آزمون ها با تمرینات عملی در محل سکونت کار

۲- تعامل تأخیری فراگیر – آموزشگر

تعامل زمانی رخ می دهد که پیام ها بین فراگیران و آموزشگر وجود داشته باشد ولی به طور همزمان دریافت و ارائه پیام صورت بگیرد عبارت دیگر دریافت و انتقال پیام با تأخیر رخ می دهد.

مانند خدمات سیستمی – کاست های ویدئویی و شنیداری این تعامل می تواند یک طرفه یا دو طرفه باشد.

۳- تعامل فوری فراگیر – آموزشگر

زمانی واقع می گردد که پیام در یک زمان بین فراگیر و آموزشگر مبادله می گردد البته بدین مفهوم نیست که فراگیر و آموزشگر ارتباط رو در رو داشته باشند مانند استفاده از تلفن یا شبکه رایانه ای (زمانی و مقدسی، ص ۱۸۵).

۴- نفس اشخاص

فرایند یادگیری جدید سبب تغییرات زیر شده است.

تغییر از یادگیری خطی به یادگیری فرا رسانه ای

تغییر از اموزش به ساخت و کشف

تغییر از آموزش معلم محور به آموزش یادگیننده محور

تغییر از حالت جذب مواد آموزشی به سوی کشف شیوه های یادگیری

تغییر از یادگیری مدرسه ای به سوی یادگیری مادام العمر

تغییر از حالت یک مدل برای همه به سوی مدلهای مختلف برای افراد مختلف

تغییر از یادگیری عذاب آور به سوی یادگیری فرح بخش

تغییر از حالتی که معلم نقش انتقال دهنده دارد به سوی حالتی که معلم نقش تحصیل کننده دارد.

بخش پنجم: مبانی آموزش از دور

وجود چهار عامل (جهان در تغییر)، (واقعیت ناخوشایند موجود در نظام رایج تحصیلی در مدارس)، (نیاز روز افزون به اموزش مستقل و آزاد) و (همراهی و اقتضای عوامل بیرونی رایج مانند شرایط خانوادگی، شغلی و سرانجام پیشرفت علوم و فنون) و غیره سبب شده است تا نوع و شیوه ی نیاز به آموزش و پرورش دگرگون شود و در مجموع انتقادهایی که به

نظام رایج مدرسه ای شده است. که البته بخشی از واقعیت ها در مورد مدرسه می باشد سه اثر و پیامد مشخص در بر داشته است:

۱-بهبود شرایط مدرسه با ایجاد انعطاف، آزادی عمل بیشتر دانش آموز و ارتقاء سطح کیفی فرآیند یاددهی و یادگیری

۲- رواج هر چه بیشتر آموزش از راه دور

۳- شکل گیری نهضت تحصیل در خانه(صوفیان. ۱۳۸۴ ص ۱۱)

نظام آموزش از راه دور در وهله اول، راهی برای انعطاف بخشی به نظام های آموزشی و تغییری در فرآیند یاددهی و یادگیری می باشند. در وهله دوم تلاش می کند تا نظم تصنعی ایجاد شده بر مبنای جدایی حوزه تحصیلات، کار و زندگی را پایان دهد و یادگیری مستقل و مادام العمر را سامان بخشد. البته شاید در پایان کار بتواند در محتوا و موضوعات آموزشی نیز تحولاتی را ایجاد و منشا رقابت بر سر آموزشهای زندگی باشد. از این رو پی بردن به مبانی آموزش از راه دور کاوش بهتر آن و بهبود داوری ها نسبت به آن و نیز استفاده سودمند از روش ها و قابلیت های آن می‌تواند مؤثر و سومندتر باشد لذا، در آغاز به عوامل ایجابی یا علل پیدایش آموزش از راه دور اشاره می شود:

۱-تشدید نیاز بشری به انواع یادگیری و آموزش های مادام العمر و اطلاعاتی (که بیانگر قدرت و ثروت عصر جهانی شده می باشد.) همچنین ضرورت ایجاد فرصت هایی برابر در ارائه آموزش های عمومی و دانشگاهی.

۲- مسائل لاینحل و رو به تزاید آموزش های حضوری رایج مثل:

وجود متغیرهای متفاوت جمعیتی، جغرافیایی، اقتصادی، آموزشی فرهنگی ناسازگار با آموزش های رایج حضوری – تغییرات شتابان شرایط و پیچیدگی زندگی فراگیران (دانش آموزان)

۳- ایجاد امکان برتر برای مهندسی آموزش به منظور تأمین رخداد تکامل در آن

تغییرات سریع تکنولوژیک (پیدایش کسب و کار الکترونیکی، تجارت الکترونیکی، آموزش الکترونیکی و ....

بخش ششم: اصول و ویژگی های اموزش از دور

مشخصاً در نظام آموزش از راه دور جریان یادگیری و مسؤولیت آن بین معلم و شاگرد به شیوه متفاوتی نسبت به آموزش سنتی تقسیم می شود. بر اساس تعریف « مور » عنصر چهره به چهره در این آموزش نقشی ندارد. «پیترز» ارتباطی بین آموزش چهره به چهره و نظام اموزش راه دور نمی بیند و «کیگان» با دیدی انتقادی به بررسی اغلب تعاریف پرداخته معتقد است، اموزش از راه دور نقطه مقابل آموزش چهره به چهره نیست. این تفاوتها و شباهتها مبتنی بر اصول خاص این نوع آموزش می باشد که از میان اصول آموزش از راه دور، به چهار اصل که از اهمیت خاصی برخوردار است اشاره می شود.

۱.اصل یادگیری تسلط یاب یا یادگیری در حد تسلط

مطابق این اصل شرایط یاددهی- یادگیری به عنوان کانون فرآیند آموزشی طوری تنظیم و فراهم می شوند که همه دانشجویان، بتوانند قابلیت های تعیین شده را به طور کامل کسب کنند. توجه به این اصل یکی از ضرورت های اساسی نظام آموزش از راه دور محسوب می شود.

۲.اصل فعالیت یادگیرنده

مطابق این اصل، یادگیرنده برای کسب دانش آگاهی لازم تا سطوح به کار بستن خلاقیت، باید از توانایی ها و قابلیت های فردی خود حداکثر استفاده را بکند و در این راه به معلم اتکا نداشته باشد.

۳. اصل یادگیری توزیعی

در این اصل محیط آموزشی توزیعی، رویکردی، فراگیر محور دارد و در این محیط با استفاده از فناوریهای مختلف فرصتی برای انجام فعالیتها با ایجاد تعامل میان مکان و زمان فراهم می آید.

۴.اصل حفظ فاصله بین فراگیر و آموزشگر

این اصل ضمن تأکید بر حفظ و تقویت تعامل بین عناصر آموزشی راه دور، هر گونه ارتباط آموزشی را در فرآیند یاددهی- یادگیری از طریق رسانه و به صورت غیر مجاورتی و در حداقل ارتباطهای حضوری تعریف کرده است (فراهانی، ۱۳۸۰) با توجه به آنچه گفته شد، می توان پی برد، که چهار طرز تفکر درباره سیستم آموزش به شیوه معمول در مقایسه با سیتم آموزش از راه دور وجود دارد:

۱) آموزش صحیح، یک جریان اجتماعی تلقی می شود و وظیفه آن اجتماعی کردن افراد است. از آنجائی که آموزش" رو در رو" مستلزم کنش و واکنشهای اجتماعی می باشد، همچنین استنباط می شود که بهترین وسیله برای اجتماعی کردن افراد استفاده از آموزش های "رو در رو" می باشد.

۲) شاید بتوان از جنبه های اجتماعی و اجتماعی کردن دانش اموزان صرف نظر کرد. معذالک بعضی از جریان های شناختی را صرفا می توان از طریق موقعیت های یادگیری – یاددهی معمولی (" آموزش رو در رو") آموزش داد.

۳) ممکن است بعضی از دانش آموزان بتوانند با سیستم اموزش فردی و از راه دور توفیق کسب کنند، اما بسیاری از دانش اموزان در بعضی موارد محتاج آموزش "رو در رو" می باشند.

۴) در بیشتر دروس می توان همه دانش آموزان را از طریق آموزش از راه دور، که کاملا فردی و رضایت بخش است، تعلیم داد. بسیاری از دانش آموزان برای تقویت یادگیری خود

نیازمند روش های خود آموز شخصی هم می باشند. بنابراین مؤسسات اموزشی باید سعی کنند، تا فرصت های غنا بخشیدن به یادگیری را فراهم کنند (حسینی، ۱۳۸۴، ص ۱۲).

بنابراین برای آموزش از راه دور هفت ویژگی اصلی را می توان بر شمرد:

۱.جدایی یاددهنده و یادگیرنده (معلم و شاگرد) از یکدیگر هم از نظر مکانی و هم از نظر زمانی.

۲. ارائه آموزش از طریق یک سازمان متشکل پشتیبانی کننده.

۳. استفاده از فناوری در آموزش، با استفاده از وسایل جدید.

۴. تأمین ارتباط دو سویه میان یادگیرنده و یاددهنده (معلم).

۵. یادگیری متفاوت با شکل سنتی در کلاس (صرفنظر از ساعات رفع اشکال جمعی).

۶. مشارکت معلم در شکل صنعتی شده فرآیند یادگیری– یاددهی به عنوان عامل اصلی.

۷. فردی و خصوصی کردن یادگیری (نظام آموزش از راه دور) به علت دارا بودن این ویژگی ها، در بسیاری از کشور ها برای حل مشکلات آموزشی و کلا فرنگی و اجتماعی و اقتصادی به کار گرفته می شود (ابراهیم زاده، ۱۳۷۷ به نقل از کیگان).

بخش هفتم: اهداف آموزش از دور

" هدف در جریان تربیت به معنای وضع نهائی و مطلوبی است که به طور آگاهانه، سودمند تشخیص داده شده است و برای تحقق آن، فعالیت های مناسب تربیتی انجام می پذیرد. همچنین هدف نقطه ای است که قصد وصول به آن را داریم و در آن مسیر آگاهانه قدم برمی داریم (پژوهشکده حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۱). بهبود کیفیت آموزش و پرورش برای توسعه اجتماعی و اقتصادی بسیار مهم است و بنابراین یک منشور و فرمان ملی است رویکردهای بهبود کیفیت آموزش نیازمند به کارگیری محتوا و برنامه های درسی و فرایندهایی است که دانش آموز محور باشد نیازهای مراحل مختلف یادگیری را از نظر رشد

شناختی اجتماعی و عاطفی در نظر بگیرد و دانش، مهارتها و نگرشهای ضروری برای یادگیری مستقل و حل مسئله را گسترش دهد هم چنین بهبود آموزش و پرورش مستلزم دسترسی به منابع مناسب یادگیری است راهبردهای ارزشیابی پیشرفت تحصیلی در تمام سطوح با توجه به چنین تغییراتی به ویژه در یادگیری چگونه یاد گرفتن و شامل تنوع استمرار و پاسخگویی مناسب باشد(دفتر مرکزی منطقه ای آسیا و اقیانوسیه یونسکو، ۱۳۸۳، ص ۱۳۳). اکثر نظام های تعلیم و تربیت فاقد آمادگی لازم برای فراهم آوردن خواسته های موجودند و تحت شرایط کنونی، کودکان از طریق مدرسه های مخروبه، تسهیلات ناکافی، آموزش بد و آموزش تحت نظر معلمان ناکارآمد، فقدان مواد یادگیری کافی، برنامه های درسی نامناسب، اهمیت ندادن به فرهنگ ها و زبان های قومی و تبعیض جنسی راه به جائی نمی برند. در این شرایط، روش های آموزشی بیش تر آسیب رسان هستند تا اینکه استعدادهای دانش آموزان را پرورش دهند.به نظر حامیان دیدگاه مدرنیزم، انسانها در تلاش برای یادگیری واقعیت ها و تسلط بر حوزه های دانش به اطلاعات نو نیاز دارند. پس اطلاعات ابزاری برای یادگیری و پیشرفت علمی است و بدین ترتیب پردازش اطلاعات از اهمیت بالائی برخوردار است در تمام دنیا، ورود فناوری های جدید، علاقه به کسب دانش با روش های متنوع ارائه دانش را، ترغیب کرده است. آموزش مبتنی بر وب و مدارس هوشمند جهشی را در یادگیری مجازی ایجاد کرده اند. قبل از ورود فناوری های جدید موسساتی مثل مدرسه مکاتبه ای نیوزیلند، مدرسه آزاد ملی هندوستان، دانشگاه آزاد سریلانکا و هنگ کنک و دانشگاه گاندی هندوستان، تعلیم و تربیتی با کیفیت بالا، انعطاف پذیر و کم هزینه را برای فراگیران فراهم کرده بودند و به صورت مجازی اداره می شدند. رشد روز افزون اطلاعات، ویژگی تعلیم و تربیت نوین است که اهمیت نیاز به یادگیری را بیش از پیش اشکار می کند. اما حجم آموزش و سرعت فراگیری وحشتناک است به گونه ای که روش های قدیم جوابگو نیستند. مواجهه با چنین چالشی نیازمند اندیشه ای نوین درباره چگونگی کسب مهارت و دانش و نحوه بکارگیری منابع یادگیری است. یادگیری و آموزش غالبا مترادف به کار می روند در حالی که چنیین نیست. آموزش پشتوانه یادگیری است و طی آن محتوا منتقل می شود. در حالی که یادگیری روش درونی ما برای پردازش

اطلاعات و تبدیل آن به دانش است. در تعلیم و تربیت یادگیری وسیله ای است برای رسیدن به هدف. و فرایندی است که طی آن، افراد مهارت یا دانش تازه ای کسب می کنند تا کیفیت کار خود را بهبود بخشند (عطاران، ۱۳۸۳). آموزش و پرورش متضمن تدریس، و تدریس متضمن معرفت است، که خود به نحوه ایجاد تعامل سازنده بین فراگیر، معلم و محتوای یا برنامه درسی ارتباط می یابد و این مسائل در فرآیند آموزش اهمیت زیادی دارد. هدف از آموزش از دور شبیه سازی کلیه جنبه ها و ویژگی های سنتی در یک محیط مجازی و با استفاده از فناوری اطلاعات است. فناوری اطلاعات در تمامی زوایای زندگی اجتماعی انسان امروز، ریشه دوانده و امر آموزش نیز از این امر مستثنی نیست. امروزه شاهد آن هستیم که کم کم تخته سیاه و گچ و مداد و دفتر و کتاب با همتاهای الکترونیکی خود جایگزین می شوند و روشهای سنتی اموزش متحول می گردند. آنچه که ماحصل این تغییر و تحول است، محیط جدیدی برای ارائه مطالب آموزشی است که برای فراگیرندگان بسیار دلپذیرتر از محیط های قدیمی خواهد بود. با ظهور آموزش الکترونیکی، مفاهیم جدیدی پدیدار می شوند که قبلاً وجود نداشته اند و حتی مشابه شان نیز موجود نبوده است (پیک نور، ۱۳۸۹).

نتیجه گیری

در نهایت و در جمع بندی کلی و پایانی مقاله حاضر باید گفت آموزش از دور بدون تردید توانسته است بسیاری از مسائل و مشکلات آموزش های حضوری سنتی دانشگاهی را به نحو مطلوب حل کند. از عمده ترین این مسائل ظرفیت محدود جذب دانشجو در نظام دانشگاهی حضوری، انعطاف ناپذیری در اختصاص اوقات آموزشی و یادگیری و مخارج هنگفت ارائه آموزش های حضوری بوده است. به طور خلاصه می توان اهداف آموزش الکترونیکی را موارد ذیل بر شمرد:

۱- فراگیر شدن آموزش در سطح جامعه: منظور از فراگیری سطح آموزش استفاده همگانی از امکانات آموزشی به منظور ارتقای سطح علمی جامعه است. بدین منظور لازم است

امکانات آموزشی به اندازه کافی موجود باشد تا همگان بتوانند از آنها استفاده کنند و یکی از راه حلها، استفاده از آموزش از راه دور از طریق وب جهانی است.

۲- ازبین بردن محدودیت های مکانی و زمانی برای استفاده از امکانات آموزشی: محدودیت های جغرافیایی یکی از محدودیت ها در امر فراگیری آموزش است، بدین معنی که کسانی که در فاصله های دور از دانشگاه قرار دارند، نمی توانند از امکانات آموزشی استفاده کنند. محدودیت های زمانی نیز به کسانی مربوط می شود که به واسطه مشغول بودن به کار، در طول روز، در ادارات یا ارگان ها، نمی توانند.

۳- افزایش سطح یادگیری: با از بین بردن محدودیت های زمانی در امر آموزش، دانشجویان می توانند در زمانهایی از امکانات آموزشی استفاده کنند که از دیدگاه آنها بیشترین بازده را داشته باشد، در نتیجه این امر باعث افزایش سطح یادگیری می شود.

۴- پیشگیری از به هدر رفتن وقت استادان و دانشجویان: با ارائه مواد آموزشی بر روی وب، لازم نیست استادان بیشتر وقت خود را صرف حضور در کلاسها کنند، به عبارت دیگر لازم نیست آنها یک مطلب درسی را بارها در کلاس های درسی به صورت تکراری توضیح دهند

۵- ارائه مواد آموزشی بهتر: به علت وجود محدودیت های زمانی در کلاسهای درسی دانشگاه واقعی، ارائه مواد آموزشی کامل امکان پذیر نیست.

۶- صرفه جویی در هزینه های کلان آموزشی و رفاهی دانشجویان: منظور صرفه جویی در هزینه های مربوط به امکانات آموزشی و رفاهی است که هزینه های زیادی را در بر دارند.

۷- افزایش سطح علمی جامعه: به طور وضوح افزایش سطح علمی دانشگاه، یکی از نتایج بارز فراگیری امر آموزش در جامعه است.

نهایتاً باید گفت آموزش از دور سعی دارد با بهره گیری از فناوری های آموزشی در جهت طراحی روش های نظام مند اهداف زیر رادنبال کند:

– افزایش کیفیت یادگیری

– افزایش کارآئی مدرسان و فراگیران

– کاهش هزینه ها بدون تاثیر بر کیفیت آموزش

– افزایش استقلال فراگیران و انعطاف آموزشی

- حذف محدودیت های زمانی و مکانی

- ایجاد امکان ادامه تحصیل برای کارمندان، خانه داران و افرادی که تحصیل در نظام رسمی برای آنان مقدور نیست.

منابع و مآخذ

الف– منابع فارسی

- ابراهیم زاده، عیسی(۱۳۸۶) " انتقال از دانشگاه از راه دور سنتی به دانشگاه مجازی: نوآوری و چالش تغییر "، فصلنامه پژوهش و برنامه ریزی در آموزش عالی، شماره ۴۳
- اوزمن، هوارد؛ کراو، ا.سموئل ام. (۱۳۷۹)" مبانی فلسفی تعلیم و تربیت "، ترجمه گروه علوم تربیتی زیر نظر غلامعلی سرمد، تهرآن: انتشارات مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی.
- باتومور، تام(۱۳۹۶)." مکتب فرانفکورت "، مترجم حسینعلی نوذری، تهرن: چاپ دوم، نشرنی.
- باقری، خسرو(۱۳۷۹)." امکان و فرآیند تربیت مدنی در ایران "، مجله روان شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه تهرآن، دوره جدید، سال پنجم، شماره ۱.
- باقری، خسرو (۱۳۷۵). " تعلیم و تربیت از منظر پست مدرنیزم ". مجله روان شناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران. سال بیست و ششم ص ۶۲-۴۰
- باقری، خسرو (۱۳۸۳). " جهانی شدن، انقلاب اطلاعات و تعلیم و تربیت ": با تاکید بر دیدگاه ژ. ف. لیوتار ". مجله نوآوری های آموزشی. سال سوم. شماره ۸ ص ۵۸-۴۰
- چگینی یوسف رضا ؛ به راهنمایی زهرا صباغیان ۱۳۷۷-۷۸ – " بررسی راهبردهای عملی استفاده از آموزش از راه دور برای نوسوادان بزرگسال دوره پایانی مناطق تهران"

- حسن زاده، محمد (۱۳۸۱)." امکان سنجی آ موزش از راه دور از طریق اینترنت کتابداری و اطلاع رسانی در ایران "(رساله دکتری) دانشگاه تربیت مدرس.
- حسینی، سید علی(۱۳۸۴)."جزوه منتشرنشده آموزش از راه دور"، تهران: مؤسسه آموزش از راه دور.
- خجسته، حسن(۱۳۸۶)." نظریه های انتقادی در حوزه ی وسایل ارتباط جمعی "، سایت باشگاه اندیشه، منبع اصلی پایگاه اطلاع رسانی علوم ارتباطات ایران.
- خلیلی شورینی، سیاوش (۱۳۹۶)." مکاتب فلسفی و آرای تربیتی " تهران: چاپ سوم، نشر یادواره کتاب.
- سیف، علی اکبر "آموزش معلم محور و آموزش کتاب محور "مجموعه مقالات اولین سمینار تخصصی آموزش از راه دور دانشگاه پیام نور، تهران ۱۳۷۱
- سیف، علی اکبر، " اندازه گیری، سنجش و ارزشیابی آموزشی "، نشر دوران، ویرایش سوم، چاپ هفدهم ۱۳۸۴
- شریعتمداری، علی(۱۳۴۸)" تعلیم و تربیت و جامعه (مبانی تربیت جدید) "، اصفهان: ناشر کتابفروشی ثقفی.
- شعاری نژاد، علی اکبر(۱۳۹۸)." فلسفه آموزش پرورش ". چاپ نهم، تهران: انتشارات امیر کبیر.
- عطایی، همت (۱۳۸۳). " اینترنت، آموزش مجازی و دانشگاه پیام نور " مجموعه مقالات اولین همایش ملی دانشگاه مجازی، تابستان ۱۳۸۳، دانشگاه کاشان.
- علی آبادی، خدیجه (۱۳۸۶)، " مقدمات تکنولوژی آموزشی "، مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه پیام نور

- فر دانش، هاشم (۱۳۸۰) " مبانی نظری تکنولوژی آموزشی "، تهران انتشارات سمت
- فراهانی، ابوالفضل(۱۳۸۰). " مقایسه عملکرد تحصیلی دانشجویان تربیت بدنی نظام آموزشی حضوری با راه دور و ارائه الگوی برنامه ریزی تربیت بدنی از راه دور"، پایان نامه کارشناسی ارشد: تربیت مدرس.
- فرمهینی فراهانی، محسن(۱۳۸۲)." پست مدرن و تعلیم تربیت " [رساله دکتری] دانشگاه تهران.
- فرمهینی فراهانی، محسن(۱۳۷۸). " فرهنگ توصیفی علوم تربیتی "، تهران: انتشارات اسرار دانش.
- قائدی، یحیی(۱۳۹۹)." اصول و فلسفه تعلیم و تربیت، تهران ":چاپ دوم، انتشارات سنجش تکمیلی.

ب – منابع انگلیسی

- Ally M. (۲۰۱۵) ; Foundations Educational Theory For Online Lwarning INI Anderson and G. Sanders (EDS) ; Theory and Practice of Online Learning , Athabasca; Canada: Athabasca University , PP. ۱ – ۳۱
- Adorno T (۲۰۲۰) The Culture Industry: Selected Essay on Mass Culture. London: Rout Ledge
- Aron , Lauriljoan. (۲۰۰۷) Online U. Across the Board ۳۶ (۸) - Alharthi , Mohamd A (۲۰۲۱). A High quality portal frame work for asynchronouslearning networks: intellectual capital aggregation and organization , doctorate